

پیشنهاداتی برای بازسازی مناطق جنگزده

سهراب مشهودی

مقاله شماره ۱

پیشنهاداتی برای بازسازی مناطق جنگ‌زده

تدوین برنامه بازسازی مناطق جنگ‌زده کشور که با پایان جنگ به‌صورت یکی از الزامات فوری خودنمایی می‌کند، بدون توجه به ارتباط تنگاتنگی که با دو مسئله مهم در برنامه‌ریزی‌های کلی کشور دارد نمی‌تواند به شکل یک برنامه مؤثر و دارای بازدهی صحیح اجتماعی و اقتصادی تهیه و به‌مورد اجرا درآید:

اول- تصمیم‌گیری و تدوین الگوی توسعه اقتصادی کشور در شرایط بعد از جنگ توجه به تغییراتی که بر اثر انقلاب در ساختارهای اقتصادی کشور بوجود آمده و نقش قوی‌تری که بخش دولتی برعهده گرفته است از یک طرف و توجه به نتایج صدماتی که بر اثر جنگ تحمیلی و تبعات آن در حجم کمی تولید ناخالص ملی وارد آمده و بالا رفتن اثر کیفی سطح مدیریت، کنترل و برنامه‌ریزی دولت در شرایط سخت دوران جنگ از طرف دیگر در مجموع شرایط را در این مقطع زمانی برای تدوین برنامه و انجام سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی کشور به‌طور کل و در مناطق جنگ‌زده که بیشترین صدمات را در این دوران متحمل شده‌اند به‌طور اخص فراهم می‌آورد. برعکس بی‌توجهی به آنچه گفته شد باعث از بین رفتن بازدهی بهینه حجم عمده‌ای از نیرو و سرمایه به کار رفته در امر بازسازی این مناطق خواهد شد.

دوم- لزوم بازسازی مناطق جنگ‌زده در بخش‌های مختلف اقتصادی در قالب طرح‌های آمایش سرزمین است که باید در هماهنگی با خطوط اصلی برنامه آمایش کل کشور- که خطوط اصلی آن نسبتاً روشن است، تهیه گردد. بدون وجود این طرح‌های هماهنگ، بازسازی‌ها بی‌ارتباط منطقی با هم، ناهمگونی‌هایی در توزیع جغرافیایی سرمایه‌گذاری‌های بدون توجه به امکانات بالفعل و بالقوه مناطقی بوجود خواهند آورد که نتیجه آن عدم موفقیت بعضی از برنامه‌ها و هدر رفتن امکانات به کار گرفته شده در آنها خواهد بود. مهمترین مطالبی که در جهت وضوح بخشیدن به خطوط کلی برنامه‌ریزی بازسازی شهرها و روستاها باید مورد توجه قرار گیرند، به شرح زیر است:

یک- تعیین دقیق اهداف بازسازی و مشخص نمودن اینکه بازسازی به چه منظور انجام می‌شود (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، سمبولیک و یا مجموعه‌ای از این اهداف که در حالت اخیر نیز تعیین اولویت‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است).

دو- تهیه اطلاعات جامع در مورد گذشته و وضع موجود مناطق جنگ‌زده از دیدگاه‌های کالبدی جمعیتی و اقتصادی توسط سازمان‌ها و نهادهای مسئول، تا زمینه برای هرگونه برخورد ذهنی از میان برود.

سه- بررسی علل پیدایش این نقاط به‌عنوان مراکز جمعیتی.

چهار- مقایسه امکانات و موقعیت طبیعی و استعدادهای این مناطق با سایر نقاط کشوری و تشخیص این امر که در مجموع بازسازی مناطق یاد شده از نظر مصالح کشور مفیدتر است یا ایجاد مراکز جمعیتی جدید و یا توسعه سایر مراکز جمعیتی موجود.

پنج- تعیین میزان بودجه و امکانات فنی و نیروی انسانی که باید در خدمات امر بازسازی قرار گیرد (اعم از دولتی و بخش خصوصی).

در ادامه ۹ براساس سوابق و تجربیات این مهندسیین مشاور در برخورد با موارد یاد شده پیشنهادات و نقطه‌نظرهای مشخص زیر به عنوان رئیس طراحی و اجرایی کار ارائه می‌گردد.

نقطه‌نظرهایی در مورد بازسازی نقاط جنگ‌زده کشور با اتکا به تجربیات گذشته مشاور

در بازسازی نقاط جنگ‌زده نکاتی وجود دارد که توجه به آنها به حل بسیاری از موانع اساسی، که بر سر راه رشد و توسعه قبل از جنگ این مناطق وجود داشت، منجر خواهد شد. دست‌آوردهای مثبت این تحولات می‌تواند سوددهی‌هایی را همراه داشته باشد که بخش عمده (و گاهی تمامی) زیان‌های ناشی از خرابی را جبران نماید. آنچه به‌دنبال می‌آید اشاره‌ای به این نکات در بخش‌های مختلف به شکل کاملاً خلاصه است، که در صورت نیاز بررسی مفصل‌تر انجام و تقدیم می‌گردد.

۱- بازسازی بخش‌های روستایی

در گذشته بر سر راه رشد و توسعه نقاط روستایی کشور و در نتیجه جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرها دو مانع عمده وجود داشت:

اول- عدم ایجاد اشتغال در بخش‌های موازی کشاورزی، که می‌توانست افزایش جمعیت سالانه روستاها را جذب و از مهاجرت آنها به شهرها جلوگیری نماید.

دوم- عدم امکان ایجاد خدمات موردنیاز که علاوه بر خنثی نمودن کشش روستاییان به خدمات شهرها، امکان جذب نیروهای متخصص برای اعتلای کشاورزی، صنایع و خدمات روستایی را مشکل می‌ساخت.

سؤالی که در این رابطه مطرح می‌شود، این است که آیا اصولاً مشکل عدم وجود تأسیسات و تجهیزات خدماتی- رفاهی و مراکز تولیدی در روستاها تنها در حول و حوش کم‌توجهی‌های گذشته دور می‌زده است و یا علل بازدارنده دیگری نیز در این رابطه وجود دارد.

شناخت مانع عمده در بهره‌وری روستاها از ایجاد مراکز خدماتی تولیدی

نبود تمرکز جمعیتی مناسب عامل عمده در عدم ایجاد مراکز خدماتی و تولیدی است. زیرا ایجاد هر مرکز تولیدی و خدماتی در آستانه خاصی از تمرکز جمعیت ممکن می‌گردد. چند مثال در این مورد مسئله را روشن‌تر می‌نماید.

- آستانه‌های جمعیت بهره‌وری از خدمات درمانی

در سال ۱۳۶۰ در کل کشور ۷۸۹۷ پزشک عمومی، ۷۲۸۴ پزشک متخصص و ۲۲۱۸ دندانپزشک وجود داشت، به عبارتی چنانچه توزیع پزشکان در سرتاسر کشور یکسان صورت می‌گرفت، برای هر ۴۹۱۰ نفر یک پزشک عمومی، برای هر ۵۳۲۴ نفر یک پزشک متخصص و برای هر ۱۷۴۸۶ نفر یک دندانپزشک وجود داشت. به علاوه با ضوابط وزارت بهداشتی در ازای حداقل ۱۰ تا ۱۲ هزار نفر جمعیت ایجاد یک درمانگاه ممکن است.

- آستانه‌های جمعیتی بهره‌وری از خدمات آموزشی

برای داشتن یک دبستان ۵ کلاس پسرانه و یک دبستان ۵ کلاس دخترانه که در کلاس تنها ۳۶ نفر دانش‌آموز وجود داشته باشد، با این تصور که تمامی کودکان لازم‌التعلیم که ۱۴/۴ درصد جمعیت هستند به مدرسه بروند، یک اجتماع ۲۵۰۰ نفری لازم است. برای ایجاد یک دبیرستان پسرانه یا دخترانه با حداقل ۱۵ کلاس (باز هم با تصور شرکت تمامی کودکان لازم‌التعلیم ۱۳/۴ درصد که در روستاها ۵۰ درصد آن هم محتمل نیست) یک اجتماع ۸۰۰۰ نفری باید وجود داشته باشد. حال اگر تنها یک دبستان، مدرسه راهنمایی و یک رشته متوسطه مدنظر باشد این جمعیت به حداقل ۵۰۰۰ نفر می‌رسد.

- آستانه جمعیتی جهت احداث صنایع مکمل کشاورزی

در این رابطه به آستانه‌های جمعیتی بسیار بالاتر نیاز است، زیرا برای ایجاد ساده‌ترین صنایع باید تمرکز جمعیت از حداقل‌های فوق بسیار بالاتر باشد. برای مثال صنایع مواد غذایی در هر حال در ازای هر ۲۷ هزار نفر جمعیت، صنایع چرم در ازای هر ۱۸ هزار نفر و منسوجات کوچک در برابر هر ۵ هزار نفر می‌تواند وجود داشته باشد. بنابراین مشاهده می‌شود که تمرکز جمعیت اولین شرط ارتقاء کمی و کیفی زندگی در روستاها و جلوگیری از سیل بنیان‌کن مهاجرت به شهرهاست. در حالی که در سال ۶۵ روستاهای دارای حداقل آستانه جمعیتی (یعنی ۵۰۰۰ نفر) تنها شامل

۷/۷ درصد آبادی‌ها بوده و ۱۱/۶ درصد بین ۲۵۰۰ تا ۵۰۰۰ و بیش از ۵۰ درصد زیر هزار نفر جمعیت داشته‌اند.

در این صورت کاملاً مشخص می‌شود که اولین شرط در بازسازی روستاهای زلزله‌زده اجتناب از دوباره‌سازی آنها در مکان‌ها و با پراکندگی گذشته است. ایجاد روستاها (یا بهتر بگوییم) شهرک‌هایی به جای هر چندتای آنها به شکلی که در عین دسترسی داشتن ساده روزانه به مزارع، تجمع جمعیتی لازم را فراهم نماید، اساسی‌ترین رکن بازسازی آنها خواهد بود. در این شهرک‌ها و یا روستاهای مرکزی باتوجه به آستانه‌های جمعیتی امکان ایجاد خدمات ضروری و احداث مراکز تولیدی که حداقل سالانه باید ۱۵۰ هزار شغل جدید برای جذب نیروی اضافی روستاییان ایجاد نماید، ممکن می‌گردد.

البته علاوه بر ایجاد این شهرک‌های ۵ تا ۲۰ هزار نفره مراکز عمده‌تری که خدمات اساسی‌تر و صنایع اساسی‌تر را ایجاد نماید، در حد واسط آنها با شهرهای بزرگتر نیز می‌تواند برنامه‌ریزی شده و احداث گردد و بسیار کارساز باشد.

۲- نکاتی در مورد بازسازی شهرهای جنگ‌زده از نظر برنامه‌ریزی شهری

در مورد بازسازی شهرها نیز توجه به نکاتی که قبل از تخریب نیز مسئله‌ساز بوده‌اند، می‌تواند بسیار کارساز بوده و به جبران بخشی از خسارات بیانجامد.

عمده‌ترین مشکلات بر سر راه طرح‌های توسعه و عمران شهری عبارت‌اند از:

- عدم وجود اراضی کافی در سطح شهر جهت ایجاد خدمات.
 - عدم امکان خرید اراضی شهری که توسط طرح‌های توسعه و عمران جهت خدمات مشخص می‌شود، به قیمت‌های رایج از طریق ارگان‌های مربوطه.
 - مشکلات مربوط به تخریب ابنیه مجاور معابری که باید تعریض یا احداث شوند (هزینه فوق‌العاده خرید و تخریب آنها)، بنابراین عمده‌ترین مبحث بازسازی شهرها تهیه طرح توسعه و عمران شهر (در مورد شهرهایی که فاقد آن هستند) در زمانی کوتاه، خواهد بود.
- برای حل سه مشکل یاد شده، آماده‌سازی یک بخش از توسعه شهر قبل از انجام هرگونه عملیات مربوط به صدور مجوزهای تجدید بناهای شهری، جهت امکان‌یابی تأمین زمین‌های معوض برای کسانی که اراضی آنها شامل طرح‌های شهری می‌گردد ضرورت تام خواهد داشت.
- بدین ترتیب شاید شهرهای تخریب شده در اثر جنگ اولین شهرهایی باشند که به ارزان‌ترین قیمت‌ها بتوانند اراضی مورد نیاز خدمات و توسعه و عمران شهری را فراهم نمایند.

۳- نکاتی در مورد معیارها و ضوابط احداث بنا

در احداث بنا در شهرها و روستاهای جنگ‌زده که به احتمال قوی به‌طور انبوه اقدام به ساخت آنها خواهد گردید، توجه به دو نکته اساسی ضروری است.

یک- رعایت معیارها و ضوابطی که بتواند پاسخگوی اقلیم، فرهنگ و دیگر ویژگی‌های منطقه باشد.

دو- همگون‌سازی، بدون افتادن به ورطه یکسان‌سازی و تکراری‌سازی که منجر به ایجاد شهرها و روستاهای سربازخانه‌ای می‌گردد.

۳-۱- طرح یک مجموعه مقدماتی از ضوابط و مقررات احداث بنا در خوزستان

این مشاور به هنگام تهیه طرح جامع شوشتر و طرح توسعه و عمران گتوند با بازنگری معماری فنی شهرهای خوزستان موفق به تهیه ضوابط و مقرراتی کاملاً متفاوت با ضوابط معمول دیگر طرح‌های جامع (که عملاً برای کلیه نقاط ایران مشابه یکدیگر بوده و معمولاً ساخت در ۶۰ درصد شمال زمین را که فضاهای طولانی آفتابگیر ایجاد نموده و بیشتر متناسب برای شهرهایی با زمستان‌های سرد است، پیشنهاد می‌نماید) گردید. با این ضوابط احداث بناهای جدید همگون با معماری فنی و کارآئی گذشته، که متناسب با اقلیم و فرهنگ منطقه است ممکن می‌گردد، که به پیوست بخش‌هایی از آن درج می‌شود و در اینجا نکاتی از آن ذکر می‌گردد:

محل استقرار بنا:

برخلاف ضوابط معمولی طرح‌های جامع و باتوجه به معماری گذشته شهرهای خوزستان، محل استقرار بنا در تمام نقاط زمین امکان‌پذیر است. بدین ترتیب ایجاد حیاط‌های سایه‌دار و معماری درون‌نگر سنتی ممکن می‌گردد.

ایجاد بالکن و پیش‌آمدگی بنا:

جهت ایجاد سایه در معابر ایجاد هرگونه بالکن و پیش‌آمدگی در معابر با رعایت ضوابطی آزاد بوده و تشویق می‌شود. تا آنجا که بخشی نقاط در بعضی کوچه‌ها می‌تواند کاملاً سرپوشیده شود.

در این بخش‌ها ایجاد یک واحد مسکونی و یا خدماتی در دو سوی یک معبر نیز ممکن می‌گردد (نوعی از ایجاد بنا که در معماری و شهرسازی شهرهای قدیمی ایران بسیار ارزنده عمل می‌نموده است)

حیاط و فضای باز:

حیاط و فضای باز برخلاف شهرهای سردسیری، تنها در صورتی می‌تواند یکپارچه باشد که حداقل در دو سوی آن (شمال و جنوب) بنا احداث شود. در غیر این صورت باید در دو بخش ایجاد شده و سطح هر یک از آنها در تراکم متوسط از ۱۵ درصد سطح زمین بیشتر نباشد.

مصالح:

استفاده از مصالح محلی مثل آجر و اجتناب از استفاده از مصالح غیرمحلی و غیرمناسب (مثل نرده‌های فلزی به جای دست‌اندازهائی که با آجر مشبک و غیره ایجاد می‌شود) ممنوع اعلام شده است.

مقررات مربوط به پنجره‌ها:

استفاده از پنجره‌های شیشه‌ای سراسری در مقابل اتاق‌ها ممنوع بوده و سطح پنجره‌ها نباید از یک چهارم سطح اتاق بیشتر باشد و حداقل می‌باید ۲۰ سانتی‌متر عقب‌نشینی در ایجاد پنجره‌ها نسبت به سطح بیرونی دیوار رعایت شده و سایه‌بان نیز به عرضی مناسب با ارتفاع پنجره ایجاد گردد.

مقررات مربوط به ایجاد اماکن تجاری:

در بخش‌های تجاری در طبقه همکف می‌باید یک عقب‌نشینی به طول ۱۵ درصد عمق زمین و حداکثر سه متر و حداقل ۱/۵ متر انجام پذیرد، تا ایجاد سایه در اینگونه معابر ممکن گردد. ذکر این مطلب ضروری است که بازسازی مناطق کشور در مناطق روستائی به‌صورت، طرح‌های منطقه‌ای و جایگزینی شهرهای تخریب شده و یا پیش‌بینی شده در این طرح‌ها و برنامه بازسازی و یا شکل گرفتن شهرها بدون وجود قوانین مشخص در مورد زمین‌های کشاورزی، زمین‌های شهری و تشکل‌های مردمی در قالب شوراهای اسلامی از مردم مناطق آسیب‌دیده، نمی‌تواند به شکلی مؤثر و کارا شکل بگیرد و به حیطة عمل و بازدهی حداکثر برسد، چرا که مکان‌یابی مراکز روستائی و یا شهرک‌هایی که موردنیاز است بدون وجود قانون زمین‌های مزروعی و باغات از یک طرف، و تأمین زمین‌های موردنیاز برای خدمات عمومی در مراکز جمعیتی پیش‌بینی شده و به‌خصوص بازسازی شهرهای تخریب شده‌ای که امکان جابجائی ندارند و باید بر روی همان مکان قبلی بازسازی شوند از طرف دیگر، به سختی قابل تهیه و اجرای موفقیت‌آمیز است. شوراهای اسلامی متشکل از مردم مناطق آسیب‌دیده می‌توانند از اولین مراحل تهیه آمار میزان خسارت وارده و جمعیت واقعی که به این مناطق باز می‌گردند تا مرحله تهیه طرح‌های مختلف ابزار کارآمدی در اختیار ارگان‌های مسئول باشند و نیز شناخت صحیح‌تری از خواسته‌های واقعی منطبق بر فرهنگ و رسوم

اجتماعی و شکل زندگی آنها را از یک طرف برای تیم‌های تهیه‌کننده طرح‌ها فراهم سازند و از طرف دیگر خود با آشنا شدن و قبول خصوصیات مثبت طرح‌ها در مرحله تهیه، به هنگام اجرا و استفاده از آنها نقش مؤثری داشته باشند.

این شوراهای در صورت شرکت مؤثر در تدوین و تهیه طرح‌ها می‌توانند بیشترین حجم نیروی کاری و سرمایه خود اهالی را در بازسازی مناطق آسیب‌دیده فراهم آورند که از مهمترین مسائل امکان اجرای سریع و بازسازی با بودجه متر است، زیرا هر چه بار بیشتری را خود اهالی برعهده بگیرند امکانات عمومی موجود بهتر می‌تواند سطح بالاتری از خدمات لازم را پوشش داده و به ارتقاء کیفی بالاتری را تأمین کند.